

Barlay Ö. Szabolcs

ADATOK A PETRARKIZMUS MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETÉHEZ

(Olasz petrarkista költők antológiája az erdélyi udvarban)

400 évvel ezelőtt, 1565 tavaszán Velencében „appresso Lodovico Avanzo — con privilegio —” megjelent egy verseskötet, amely új fényt derít a magyarországi és itáliai petrarkizmus kapcsolatára. Az antológia összeállítója Dionigi Atanagi. A könyv címe: *De le rime di diversi nobili poeti toscani*. A 248 levélből álló kötet 111 költőnek 829 versét tartalmazza.¹ A magyar irodalomtörténet számára azért nagy jelentőségű ez a mű, mert szerzője „al Serenissimo Re Giovanni II. eletto d'Ungheria”, vagyis II. Jánosnak, Szapolyai János és Izabella fiának ajánlotta.²

Magyarországon az olaszos szellem terjesztése már a XV. században valóságos mozgalommá lett. Bonfini ezt így jellemezte: „Mátyás arra törekedett, hogy Magyarországot második Itáliává tegye.” A reneszánsz szellem 100 évvel később az erdélyi udvart hozta lázba. Buda és Gyulafehérvár között az összekötő láncszem a Sforza családból származó lengyel királyleány, Izabella volt. Mielőtt Szapolyai János feleségül vette volna, anyja, Bona Sforza a lengyel főurak tiltakozása ellenére teljesen olaszos neveltetésben részesítette. A lengyelek hiába hívták Alzsbietának — nekünk is Erzsébetnek kellene neveznünk —, de hozzánk is már olasz névvel érkezett: Izabella.³ A Varsói Főlevéltár udvari számadáskötetei betekintést engednek a leendő magyar királyné egykori olaszos otthonába. Mintha nem is Lengyelországban, hanem Itália valamelyik fejedelmi udvarában lennének. Játszópartnerei, udvarhölgyei olaszok voltak; káplánjai, titkárai, orvosai, tanácsadói olasz udvari emberek voltak; a Wawel kápolnájában is olasz mester orgonált, Giovanni. A reneszánsz udvar itáliai légkörében nevelkedett Izabelláról Paolo Gioivo érdemesnek tartotta feljegyezni: „amabilissima per vaghezza italiana”. A fényes pompával megrendezett budai esküvő alkalmával Izabella olasz nyelvű levelet írt Bécsbe Ferdinándnak. Hogy olasz volt anyanyelve, azt az 1539-ben Budán járt Rorario Jeromos pápai nuncius jelentése is mutatja: „... a királyné olaszul akart velem beszélni, méghozzá oly tökéletesen, mintha Itáliában nevelkedett volna.” A nunciusnak ez a mondata évtizedeken keresztül visszhangra talált a fejedelmi udvarban. A Padovában járt erdélyi fiatalok legnagyobb becsvágya ugyanis az olaszos kultúrában, az udvari légkörben való jártasság volt. A „quanto se fusse educato in Italia” jelentette számukra az itthoni érvényesülés biztosítását.

Izabella olaszos műveltsége megfelelő keretet kapott volna Mátyás budai palotájában, de miután azt el kellett hagynia, igazi reneszánsz becsvágygal és furor aedificandival látott hozzá a gyulafehérvári udvar olaszszá formálásához. Jóllehet új környezetét szűknek és szürkének tartotta és szerencsétlennek — „la sventurata Isabella”-nak nevezte magát —, mégis pompát, kényelmet, színt, játékot, zenét, reneszánsz miliőt teremtetett fia számára.

II. János tudatosan fejlesztette Erdélyben az itáliai reneszánsz műveltséget. A már ismert adatokat új megvilágításban mutatja be olasz testőrkapitányának, *Gromónak*, néhány évtizede közzétett titkos jelentése, levelezése és erdélyi tartózkodásáról szóló összefoglaló értekezése.⁴ A kapitány rendszeresen tájékoztatta a Signoriát és a velencei nunciuson keresztül a pápai udvart az erdélyi helyzetről. Tőle tudjuk, hogy a fiatal fejedelem óriási költséggel

¹ A könyvről említést tett már ELEK O.: János Zsigmond és egy olasz író (TörtSz 1928. 133—138.) c. cikkében, de annak jelentőségét sem ő, sem más nem ismerte fel. A ritka könyv egy példánya a Római Magyar Intézetből nemrég a MTA könyvtárába került (jelzete: 550. 399).

² II. Jánosnak és nem János Zsigmondnak nevezem Szapolyai János és Izabella fiát. Mind a külföldi, mind a hazai egykorú forrásokban ugyanígy szerepel. Vö. GERÉB LÁSZLÓ: A hazai osztályharok irodalma. 1525-től 1660-ig. Bp. 1955. 95.

³ Izabelláról I. VERESS ENDRE: Izabella királyné. Magyar Történelmi Életrajzok. XVII. k. Bp. 1901. Valamint ÖVÁRY LIPÓT: III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó levelezése. 1535—49. Bp. 1879. 90. — PAOLO GIOVIO DA COMO: Delle istorie del suo tempo. Venezia 1608. 547.

⁴ Gromóról a Biblioteca Magliocchiana kézírata alapján Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landes Kunde. Neue Folge. II. B. 1855. 1—74. Valamint KÁRPÁTHY—KRAVJANSZKY M.: Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. Regnum 1936.

hozatta rendbe és állandóan szépitette a gyulafehérvári palotát és valóságos itáliai légkört teremtett benne. Mindezt azért tette, mert Itáliából kívánt magának feleséget kérni. Ennek Gromo volt a koronatanúja, mert rajta keresztül üzent a ferrarai, az urbinói, majd a firenzei fejedelmekhez, de egyik sem volt hajlandó lányát a beteges II. Jánoshoz adni. Annyi bizonyos, hogy a fejedelmi udvar minden vonatkozásban felkészült egy principessa fogadására. Később szóba került egy „gentile donna Venetiana” is. A fejedelem értékes festményekkel, drága szőnyegekkel és függönyökkel díszítette a falakat és folyosókat. Az ebédlőt és a hálóat városok ostromlását megőrkítő háborús képekkel tette szebbé. Az aranyozott mennyezetet metszett rózsákkal ékesíttette. Az egykori budai és visegrádi reneszánsz pompa kontúrjai egyre jobban kezdtek kibontakozni Gyulafehérvárott is.

A fiatal fejedelem büszke volt, hogy a Tündérszigetnek nevezett Erdély egyre gyakrabban szerepelt a külföldi udvarok előtt. Ennek egyik oka szabadgondolkodásában keresendő. „Eretnek”-híre köztudomású volt. A titkos jelentések beszámoltak egyre szélsőségesebb magatartásáról. Gromo félreérthetetlenül kijelentette, hogy minden ellenreformátóri képességét latba veti II. János „visszahódítására” és nem riad vissza az olasz tanácsadóknak — élükön a különben Rómában halálraítélt, szabadgondolkodó Blandrata orvosnak — likvidálásától. Az orgyilkosságra való célzást a Signoria megjegyzés nélkül hagyta.

Nagyon is feltételezhető, hogy Atanagi verseskötete a Gromótól szorgalmazott visszahódításnak egy láncszeme. A dedikáció szövege ugyanis feltűnően hallgat a fiatal fejedelem „eretnységéről”, annál inkább hangsúlyozza egyházhűségét. Sőt a katolikus vallás védelmezőjének, az igaz hit tükrének és példaképének nevezi azt a II. Jánost, aki később a protestantizmus minden árnyalatát végigjárta a lutheri tételektől kezdve az unitárius tanok legszélsőségesebb formuláig.

A testőrkapitány a rendelkezésére álló összes eszközt mozgósította célja érdekében. Mindenekelőtt a fejedelemnek az olasz nyelv iránti rajongását akarta felhasználni, hogy szellemét lekösse. Ezért sürgette a velencei diplomáciát, hogy küldjenek egy ékesszóló olaszt az erdélyi udvarba, aki az „amorevole compagno” szerepét töltené be, akárcsak Galeotto Mátyás udvarában. Ezenkívül ügyes diplomatát és egy hithű teológust is kért. Nincs tudomásunk arról, hogy a Signoria teljesítette volna Gromónak II. János visszahódításával kapcsolatos terveit. De némi meglepéssel fogadhatta a testőrkapitány, hogy legalább egy verses antológia érkezett meg Gyulafehérvárra, amelyben a lingua volgare költőit, neves teoretikusait olvashatta a reneszánsz műveltségű fejedelem; sőt néhány „hithű”, katolikus jellegű verssel is megismerkedhetett.

Miközben a fejedelmi udvarban felső szinten, tudatosan és rendszeresen folyt az olaszosítás, addig a mindennapi élet is számos forrásból szívta magába, sokszor észrevétlenül is az itáliai reneszánsz szellemet. A Padovában járt erdélyi egyetemisták magukkal hozták tanáraik modern gondolkodásmódját a tudományágak minden területéről. Több tanulmányban új adatokkal világítottam rá Padova szellemi életének hazai vonatkozásaira a szabadgondolkodástól kezdve a botanikán keresztül a zenéig. A magyar deákok az egyetem mellett az akadémiaikba tömörült szellemi elitel is szoros kapcsolatban álltak, amint azt Pinelli akadémikus album amicorumának lapjai is tanúsítják.⁵ Megismerkedtek a szellemi és irodalmi áramlatokkal, többek között a lingua volgare ügye iránti rokonszenvvel. Ez a hatás érződik meg pl. Bornemisza kijelentésében: „a magyar nyelvet az összes műveltebb nemzetek példájára napról napra a legsúlyosabb okokból erőnk szerint mind jobban művelni és gazdagítani kell”. Eddig ismeretlen „névtelenek” kezdtek olasz mintára az ének, a zene, sőt a tánc ritmusára magyar nyelvű szerelmes verseket írni, létrehozva ezzel a vulgarizálódott petrarkizmusnak mindmáig ismeretlen gyöngyszemeit. Hogy ezek a próbálkozások mennyire sikerültek, mutatja az, hogy a padovai Academia degli Infiammati tagjai is foglalkoztak vele, hiszen Tomitano professzor olaszra fordította le azt a petrarkista ízű, magyar nyelven szerzett verset, amelyet egyik magyar tanítványa dúdolt előtte.⁶

A népies és a tudós petrarkizmus kölcsönhatásának egyik igen jellemző esetét szemlélhetjük épp Atanagi Erdélybe küldött olasz verseskötetével kapcsolatban. A Tomitanónál szereplő magyar deák szerelmi verse ui. még csak átmenet a tudós petrarkista költészethez, hiszen annak kelléktárából átvett elemek még nem álltak össze kerék kompozícióvá. Ehhez újabb ösztönzések, példák, újabb közvetlen hatások kellettek. Ezeket évtizedek óta kutatják irodalomtörténészeink, különösen Balassi forrásaival kapcsolatban, mindig a külföldre vezető szálakra híva fel a figyelmet. Atanagi antológiája, mely a tudós petrarkista költészet egyik jellegzetes kódexe, magára a gyulafehérvári udvarra, illetve a fejedelmi könyvtárra fordítja tekintetünket, ahova már Balassi Erdélybe érkezése előtt tíz évvel jutott.

⁵ Idevonatkozó tanulmányaim: Pádva szellemi élete a XVI. században. Doktori értekezés. Kézirat. 1947. — A magyar reformáció és az északolasz szabadgondolkodás. Egyetemi pályamű. Kézirat. 1949. — A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése MNY. 1948. 69., 151. és 1949. 91.

⁶ SZABOLCSI BENCE: Egy XVI. századi mag

Dionigi Atanagi tudós petrarkista antológiája és a Tomitano magyar deák verse közötti összefüggést az teszi nyilvánvalóvá, hogy Tomitano annak a Sperone Speroninak akadémiai elnökké választásakor mondatja el dialógusát a magyar versről, akitől Atanagi is több verset közöl és aki a petrarkista költészetnek tudós teoretikusa volt. A lingua volgare tudós professzorai az idegennyelvű — többek között a magyar — szerelmi költészetet tanulmányozták, ugyanakkor a nemzeti nyelven író költők, pl. Balassi a teoretikusok költészetéből merítették „inventio poetica”-jukat, ötleteiket. A kölcsönhatás nyilvánvaló és kielemezhető.

A Balassi petrarkizmusának előzményeihez szervesen tartozó Atanagi-antológia tehát méltán kelti fel érdeklődésünket.

*

A II. János számára küldött verseskötet dedikációjának magyar fordítása:⁷

„Fenség, legyőzhetetlen királyom!

Ha valamikor volt a mi időnkben olyan fejedelem, aki megérdemelte, hogy szeressék, dicsérik, tiszteljék és magasztalják, minden bizonnyal Fenséged az, akinek kijár mindez a szeretet, dicséret, tisztelet és magasztalás. És valóban ki ne szeretné, dicsérné, tisztelné és magasztalná, az egész világon, Itáliában is elterjedt nagy híred révén rendkívüli és csodálatos erényeidet? Ezek valósággal ékessé teszik királyi lényedet azokkal a szerencsés, dicsőséges és szent tetteiddel együtt, amelyek erényeidből születnek mind a mai napig és amelyek Fenséged születése előtt Isten előtt is ismeretesek voltak. Ezek a tettek szerezték meg Fenségednek állandóan Isten rendkívüli oltalmát és védelmét. Isten volt ugyanis az, aki azonkívül, hogy a királyi székvárosban Budán és királyi szülőktől engedett születni, születésed után nyolc nappal mindjárt királlyá is választatott nagyérdemű atyádnak, I. Jánosnak halála után közvetlenül. Isten volt az, aki az ország főurainak bátorságot és erőt adott ahhoz, hogy Fenségedet ilyen zsenge korban megvédjék erőnek erejével a Budát ostromló hatalmas és erős hadsereg ellen. Isten volt az, aki a szent hitnek egy ellenségét küldte Fenséged megmentésére. És végül Isten volt az, aki mindig megvédett a támadók nyílt erőszakoskodásaitól és az árulók titkos cselszövéseitől.

Fenséged még nem volt több tizenkét évesnél, amikor édesanyád, a kegyelmes Izabella királyné — bármi volt is az ok, ami őt arra indította — átadta Erdély feletti uralmát és a drága királyi koronát a római királynak. Fenséged jelen lévén ennek átadásánál, bátran magához szorította azt és olyan szavakat mondott, amelyek nem gyerekekhez, hanem nagy és győzhetetlen királyhoz méltók, királyhoz, aki a balszerencse következtében hatalmát nem tudja gyakorolni. Miközben nagy erővel magadhoz szorította azt, kijelentted, hogy inkább kész vagy meghalni, mint kiadni kezedből; oly annyira, hogy végül is a korona eltört és kezekben maradt annak egyik része. Ez a cselekedet valóban nagy lélekre vall, amelyre Erdély nem is volt méltó. Hihető, hogy ez volt az a jel, amely végül is erős és harcos uralmadat biztosította. Ki ne hallott volna arról az igazságról és kegyességről, melyek révén minden nehézséget legyőzve megszerezted és megszilárdítottad a vajdó Erdély feletti uralmadat kegyes édesanyád halála után a katolikus hit védelme alatt, amely vallásnak Fenséged mindig tükré és példaképe volt. Uralmad megszilárdításával nemcsak magadat tetted legyőzhetetlenné, de nem kis zavarba ejtetted ellenségeidet is. Ami pedig kegyes lelkületedet illeti, ki tudná eléggé értékelni Forró Miklóssal gyakorolt nemes gesztusodat. Őt a Fejedelmi Tanács kegyetlen halálra ítélte, miután már háromszor elmarasztalták mint Fenséged árulóját. És mikor már a vesztőhelyre vezették, Fenséged újból — mint már kétszer is tette — jóságosan megbocsátott neki. Ezzel büntetését átgengedted az egész országnak, miután rokonai is arra kértek, hogy méltó büntetést kapjon.

A bátorság és az értelem annyira sajátos és természetes tulajdonsága Fenségednek, hogy mindent csak okosan és bátran tud végrehajtani. Ezt legvilágosabban 1562-ben lehetett látni, mikor is kettős balszerencse támadta meg Fenségedet: a gyomorhaj és Balassa Menyhért árulása. Ő akkor az egész ország főkapitánya lévén felkelt Fenséged ellen és nagy károkat okozott. A székelyek is fellázadtak és nagy létszámuk miatt súlyos veszélyt jelentettek. Ekkor Fenséged nagy erővel és bölcsességgel megfékezte Balassa Menyhértet, megszelídítette a székelyeket, de legyőzte betegségét is, amely állandóan kínozta.

Hallgatok Fenséged külsejéről, királyi megjelenéséről, ügyességéről, készségéről, kedves szokásairól. Nem is említtem, hogy mily ügyes vadász és lovas, sem azt, hogy milyen jó íjász és lövész, azt se, hogy milyen türelmes és kitartó a háborúval együtt járó fáradtságok elviselésében — sem azt, hogy milyen halált megvető bátorsággal teszi ki magát a veszélyeknek, nem törődve mással, csak hírnevével. Sem azt, hogy Fenségednek mennyi pártfogója van és milyen

⁷ A dedikáció, valamint az olvasóhoz intézett ajánlás és az üdvözlő vers eredeti olasz szövegét a magyar —olasz irodalmi kapcsolatok történetéről szóló, az Irodalomtörténeti Intézet szerkesztésében készülő tanulmánykötetben fogom közzétenni.

biztos kézzel irányítja az ország ügyeit. Nem is beszélek arról a sok nyelvről, amelyet beszélsz, versenyezve az antik Mithridatesszel, akit az írók annyira dicsérnek; sem az irodalmi és művészeti tanulmányaidról, főleg az ének- és hangszeres zenéről, melynek átlagon felüli mestere vagy. És végül arról a nagylelkűségről sem beszélek, mellyel királyi egyéniséged kitűnik s amellyel mindenkit ámulatba ejtesz. Külön kiemelem azt a tulajdonságodat, ami ebben a romlott korban szinte hihetetlen és mindenképpen nagyon ritka. Szinte a csodával határos az, hogy Fenséged már huszonegyedik évében van, az emberi élet legszebb korában, mégis egyetemes vélemény szerint olyan tiszta még, mint ahogy édesanyja szülte. Olyan erény ez, amely nagyon kedves Isten előtt és dicséretes az emberek szemében.

Ezek a királyi és hősiességben gyakorolt erények, ezek a nagylelkű és híres cselekedetek, melyeknek hírért a nép is ámulva terjeszti a világban, — eljutván az én fülemhez is, Fenséged oly nagy tisztelőjévé tettek, hogy elhatároztam, valami módon be is bizonyítom ragaszkodásomat. Mivel nyomorúságomban nem tudok értékesebb dolgot nyújtani, úgy gondoltam, hogy Fenségednek ajánlom az olasz költők általam összegyűjtött verseinek második kötetét, amelyet a napokban rendeztem sajtó alá. Jóllehet tisztában vagyok azzal, hogy ez a könyv Fenséged előtt nem üti meg a mértéket, mégis bízom benne, hogy ajándékom nem lesz egészen méltatlan. A könyv ugyanis oly sok szerzővel és annyi nemes témával rendelkezik, mint amilyen sokfélék és nemesek Fenséged erényei. Nem is szólván arról, hogy ebben a könyvben csak költészet van, amely az ifjúság számára a legértékesebb művészet, minden más művészetnél régebbi és nemesebb. Azonkívül olasz nyelven van írva, mely nyelvet Fenséged egyenlőképpen szeret és élvez. Sőt annyira bízik az olasz népből, hogy még testőrségét és annak kapitányát is olaszokból választotta.

Én most arra kérem Fenségedet, fogadja örömmel kis ajándékomat. Én inkább csodálni és szolgálni tudom Fenségedet, mint dicsérni és költeményekben magasztalni. Azonban vannak mások, tehetségesebbek, akik Fenségednek irántam tanúsított kegyességéből felbuzdulva arra fordítják majd tudományukat és gondolatukat, hogy királyi és csodálatos tetteit saját költeményeikben és elbeszéléseikben énekeljék meg, s ne csak mások műveit ajánlják, ahogy én tettem. Istent arra kérem, hogy Fenségedet tegye tökéletesen boldoggá, én pedig hadd részesedjem fejedelmi kegyeiben.

Venecia, 1565. április 28.

Legyőzhetetlen Fenségednek legalázatosabb és legodaadóbb szolgálója

Dionigi Atanagi”

Az ajánlást követő lapon az Olvasóhoz intézi a következő sorokat:

„Véletlenül se érjen senkit meglepetés vagy sérelem ebben a könyvben szereplő szerzők sorrendje miatt vagy az itt használt helyesírás miatt. Ami a sorrendet illeti, könyvem úgy tűnhetnék, mintha nem tartottuk volna meg az érdemi sorrendet. A helyesírást illetően pedig úgy tűnik, mintha semmiféle szabályt nem követtünk volna. Azért tudatom kedves Olvasóimmal, hogy az ezt megelőző első kötetben éppen az esetleges meglepetések és bántalmak elkerülése végett a szerzőket alfabetikus sorrendben vettük. Ez azonban e második könyvben nem volt kivitelezhető, mert akkor elmulasztottuk volna az alkalmat, hogy kedveskedjünk azoknak az uraknak, akiktől a verseket vártuk. A költemények közül talán több is elmaradt volna, ha azokat nem beérkezésük sorrendje szerint rendeztük volna. Ezzel a megoldással megvolt a lehetőségünk, hogy mindenkinek eleget tegyünk a legutoljára beérkezett írásig, anélkül, hogy tekintettel lettünk volna vagy akárcsak gondoltunk volna is arra, hogy a szerzők rangja szerint soroljuk azokat.

Ami a helyesírást illeti, kijelentjük, mivel észrevettük, hogy a szerzők különböző módon alkalmazzák, akiktől tudtuk, hogy speciális helyesírással írnak, mint például Speroni, Mons, Tolomei és mások, változatlanul hagytuk. A többieknél viszont az általános helyesírási szabályokat alkalmaztuk. Ne csodálkozzék és ne sértődjék meg senki azért, hogy a névmutató jegyzék a könyvben szereplő kiváló emberek nejn mindegyikét hozza. Ezt nem azért tettük, hogy hírnevüket csökkentsük, hanem azért, mert a könyv terjedelme annyira megnőtt, hogy a kiadó kérésére lerövidítettük. Ebből az okból, valamint azért, mert egyesekről nem volt kellő adatunk, kénytelenek voltunk akaratunk ellenére kihagyni őket.”

A következő oldalon, de még az antológia számozott lapjai előtt, *Benedetto Guidi*-től olvashatunk egy dicsőítő költeményt: „Al Serenissimo Re Giovanni II. Eletto d’Hungheria”:

„A Fenséges II. Jánosnak, Magyarország választott királyának.

Legyőzhetetlen, áldott nagy király vagy,
Kedves fia a mozgó-forgó Égnek;
Szivedben boldogító vágyak égnek,
Benned a Menny is világváltót láthat.

Jóllehet nem tetszik a büszke Marsnak
Termékeny országod, a békés élet,
Mégis jobb, ha Te ahhoz futsz, ki éltet;
Ahhoz, ki fenntartója e világnak.

Nemes acél villan nemes karodban,
Királyi szivedben a hit a vérted,
Királyok Királyára néz, ha lobban

Elhomályosít mindent vitézséged,
Minél fakóbb másoké, annál jobban
Tör elő és világít messzi fényed.”

(Ágoston Imre fordítása)

Az ezt követő 248 számozott levélen Atanagi felsorakoztatja az antológia írógárdáját. A kötetben semmiféle rendezői elvet sem találunk: világhírű nevek után (Michelangelo, Boiardo) jelentéktelen költők, „névtelenek” egész csoportja következnek; kétértelmű versek mellett közvetlenül zsoldárzú költeményeket olvashatunk; szonettek, canzonettek és ódák közé beszürvva találunk epigrammákat.

Az antológiában szereplő költők névsora:

Abbiosi, Ó., Alamanni L., Allegretti A., Amaltheo GB., Angvillara (della) GA., Atanagi D., Barbarasa H., Barbato P., Barignano G., Barignano P., Benalio GG., Benalio G., Bini GF., Boiardo MM., Bongianelli G., Britonio G., Buonarroto M., Capilupi L., Cappello B., Carpi (da) L., Caramico M., Casa (della) G., Cavalcanti G., Cenci G., Cerasio GA., Citolini A., Colozio A., Contarini A., Coppetta F., Corso R., Dardano GT., Delminio GC., Diedo G., Erizzo S., Fenaruolo G., Filareto A., Foglietta M., Franco N., Fumano A., Gacciola D., Gallo C., Gallo F., Giustiniano O., Gonzaga (da) C., Gradinico G., Gradinico P., Grifoni GA., Guidi B., Guarnallo A., Guidicione G., Lalata A., Lante T., Leone GF., Leone M., Leonardi A., Macone R., Macheropio N., Magno A., Magno C., Malipiera O., Mancini F., Mannetta B., Marcellini V., Marmitta G., Martelli V., Marzio A., Merlo G., Milano G., Mina (da la) P., Mocenico T., Molino M., Molza F., Navagiero A., Navagiero B., Nino (de) N., Novello L., Orificio R., Pace P., Pavesi C., Pellegrino G., Pino B., Podiano M., Poggio G., Possevino GB., Premarini G., Puteo A., Ritigliario Gf., Sansonetti S., Saracinello C., Speroni S., Spica T., Spini G., Tansillo L., Thebaldeo A., Tieni M., Tolomei C., Toscani A., Troiano G., Valle (della) GM., Valvasone (di) E., Vanni PM., Veniero D., Veniero L., Veniero M., Verdizzotti G.

A felsoroltakon kívül négy „névtelen” is szerepel, akik közül egyet „incerto autore antico”-nak nevez a szerző. A teljességhez hozzátartozik a kötet végén található „Tavola”, amely közli többek között azok nevét is, akikhez a költők verseiket intézték. Ebből a szempontból Atanagi jegyzetei igen fontos útmutatásokat nyújtanak, hiszen irodalomtörténeti szempontból sokszor lényegesen többet mond annak személye, akihez szól a vers, mint az, aki írta a nemegyszer tartalmatlan költeményt. Ha összetesszük Atanagi utalásainak, megjegyzéseinek mozaikdarabjait, igen érdekes irodalmi tablót kapunk. A nevek útvesztőim keresztül ugyanis elénk tárul az olasz irodalomtörténetnek egy bonyolult fejezete: a petrarkista költészet, a maga vezéregyéniségeivel és az epigonok végelethatalatlan sorával; az elvi sikon harcoló professzori gárdával és a teóriát költészetté formáló tanítványok népes csoportjával; az észak-itáliai petrarkizmus neves alakjaival, a zászlóvivőkkel és a bomlasztókkal; a hűséges követőkkel és az irodalmi sablon ellen lázadó forradalmárokkal. Atanagi csokorba gyűjtötte mindazokat, akik a lingua volgare nevében elindított költészeti mozgalomnak számottevő hangadói voltak és akik egy-egy irodalmi vitának, sőt irányznak voltak elindítói vagy képviselői. Első sorban *Pietro Bembo* nevét kell megemlítenünk, mert az antológia írógárdájának többsége vagy az ő tanain nevelkedett, vagy vele baráti kapcsolatban állt.⁸ Fialat éveitől kezdve két téma foglalkoztatta: az új platonista szerelemtan (scienza d'amore) és az irodalmi imitáció (imitatio styli). Az előbbinek a kortársak szemében is oly eminens szakértője volt, hogy B. Castiglione az *Il Cortegiano*-ban neki adja át a szót, hogy a lelkiszerelemről vallott elveit az udvar előtt mondja el. De Bembo maga is írt könyvet a szerelemről *Gli Asolani* címen, melyben körvonalazta Petrarca szerelmének pszichológiai mineműségét és általában a szerelemnek lényegét, melyet mindvégig a fájdalom, a keserűség, a szenvedés jegyében tárgyalt. Platon és Petrarca nyomában kijelenti: „Amore non è senza amaro.” Atanagi antológiájában igen gyakran olvasunk a szedett szívű szerelmeseik fájdalomról, a kegyetlen kedvesről,

⁸ Pietro Bemboról és követőiről L. BALDACCI: *Il petrarchismo italiano nel Cinquecento*. Milano 1957. G. ZOPPI: *Antologia della letteratura italiana*.

a megváltó halált váró epekedésről, a szerelemben található ellentétes érzelmekről. A sokszor bántó energválság, feminin szentimentalizmus hangnemének analizésénél Bembohoz vezetnek a szálak: tőle tanulták el ezt a stílust, őt akarták jól-rosszul követni. Bembo volt a példakép az antik auktorok imitálásában csak úgy, mint a lingua volgare irodalmi rangra emelésében. A *Prose della volgar lingua* c. könyvében minden petrarkista megtalálta a szép- és jóírásnak arany szabályait: az „elezione”, „disposizione”, „variazione” lényegét, a stílusok különbözőségét, a hangok használatában rejlő akusztikai nűanszokat.

Bembo tanainak voltak hűséges követői, de bírálói is. Atanagi verseskötete azért is figyelemre méltó, mert benne mindkét tábor szóhoz jut. És a könyv lapjain keresztül találkozunk azokkal is, akik tovább fejlesztették a „mester” tanait. *Benedetto Varchi*, firenzei akadémikus, *Annibal Caro*, neves humanista tudós és író, *Giulio Camillo Delminio*, Erasmus Ciceronianusának kemény bírálója, *Giovanni della Casa*, a petrarkizmus krízisének elindítója, *Claudio Tolomei*, az olasz versformák és az időmértékes verselés teoretikusa, az *Accademia della Virtù* alapítója, *Sperone Speroni*, a zátonyra jutott petrarkizmusnak az arisztotelészi retorika és poétika elvei alapján való felrészítője... Olyan nevek ezek, melyek a reneszánsz-szakértők előtt nem ismeretlenek.

Ami az antológia nyersanyagát, a költemények témakörét illeti, számunkra elviselhetetlenül egyöntetű. Nem kecsegtet különösebb változatossággal. Ezen ne csodálkozzunk. A petrarkista költészet általában a variációk művészeté. A költők nem abban látják és keresik érdemüket, hogy sok témát vetnek fel, hanem abban, hogy az azonos témákat egyénileg kezelik. Ez különben is benne van az olasz költészet szellemében, ahol az eredetiség nem annyira a vadonat újat jelenti, mint inkább a már meglévőnek továbbcsiszolását, új és új variációkba komponálását. Természetesen ez a monotonia a harmadrangú költőknél unalmassá válik, különösen e XVI. sz.-i költőknél, akik az azonos témák egyéni kezelését Petrarca szavainak, ötleteinek képeinek ismétlésében látták megvalósítani. Számukra ő volt a tükör a költészet vonalán épp úgy, mint életének utánzásában. Térképpel a kezükben járták azt a vidéket, ahol feltételezték Petrarca és Laura szerelmi regényének színterét. A sikert vagy a sikertelenséget az ő megközelítésében vagy a tőle való eltávolodásban keresték. Atanagi is szünet nélkül Petrarcat idézi, hozzá méri a költőket, a vitás poetikai, stilisztikai, nyelvtani kérdéseket vele magyarázza, ill. bírálja. Az antológia 829 verse közül *Michelangelo* két szonettje és *Boiardo* egy költeménye a legértékesebb. Az aggastyán-zseni két verse, a „Mentre m'attrista” és a „Scarco d'un'a importuna” kezdetűek a kötet 38/a lapján található és kétségtelenül a komor, magányos öregkor meditációi, a rime spiritali közül valók. A tövis koszorús Krisztussal beszélget, múltjának bűneit bánja és készül a halálra:

„Fölös, súlyos tehertől szabadultam,
Világtól válva, mint a rozzant csónak,
Bukdácsolok Feléd. Hallgasd meg szómat
Uram! Édes csönded felé fut multam”...

kezdi a második szonettet.

Boiardo 93/b lap alatt található versének témája saját sorsának elemzése. Talán rossz csillagzat alatt született! Az Iker-csillagképet okolja és azt a fatális tény, hogy ahányszor a jót látja, „tekerdő lába mégis rossz utakra téved”. „O cielo, o stelle, o mio destin fatale”. Atanagi antológiája számunkra különösen akkor válik jelentős, sőt izgalmas kérdéssé, ha a magyarországi petrarkizmussal, elsősorban Balassi Bálint költészetével hozzuk kapcsolatba. Az a tény, hogy Gyulafehérvárott 1565-ben a fejedelmi könyvtárban megvolt az olasz petrarkisták Atanagitól összegyűjtött verseskötete és az a másik vitathatatlan tény, hogy Balassi alig tíz évvel később, a Báthoriak kedveltjeként otthonosan mozgott a fejedelmi udvarban — elgondolkodtató. Költészetének olasz és petrarkista forrásait régóta kutatták a hazai irodalomtörténészek. Eckhardt Sándor után különösen Waldapfel József volt az, aki intuitíve megérezte, hogy Balassinak a már említett latin humanistákon kívül kapcsolatban kellett állnia az észak-olasz petrarkista költészettel.⁹ A tények bizonyító súlya alatt a sok közül egy 1564-ben megjelent verses antológiára is rámutatott mint Balassi feltételezhető forrásainak egyikére. Sőt következtetéseiben annyira ment, hogy Balassit kapcsolatba hozta Bembo körének későbbi csoportjával, a Speroni köré csoportosult teoretikusokkal. Waldapfel feltételezését mostani kutatásaink igazolva látják. Mindössze annyiban szorul kiegészítésre, hogy Balassi olvasmányai és költészetének forrásai közé mindenekelőtt a kézenfekvő Atanagi antológiát tesszem, melyben mindazt az ötletet, gondolati és hangulati kelléktárat megtalálhattott, amit eddig a legkülönbözőbb helyen kerestünk.

⁹ WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi, *Credulus* és az olasz irodalom. ItK 1937. és Irodalmi tanulmányok. 1957. 104—134. Valamint KLANICZAY TIBOR: A szerelem költője. MTA. I. OK XVII. 1961.

A másik észrevételem Balassi olasz petrarkista hatásának időpontjára vonatkozik. Ezt a feltűnő összefüggést eddig inkább költészetének első éveiről mutatták ki és első erdélyi útjára korlátozták. A kérdést az Atanagi-antológia tükrében vizsgálva, úgy tűnik, hogy a petrarkisták olaszországi vonalának hatása késői terméseiben is fellelhető.

A kérdést jobban megvilágítja az a néhány feltűnő párhuzam, amit Atanagi kötete és Balassi költészete között alap téma és hangulat, ill. ötlet terén találtam.

1. „Kit egy szép leány nevével szerzett” fikciós versek:

A Chak Borbála és a Losonczy Anna nevére, valamint a fent említett „szép leány nevével szerzett” verseket Balassi is — a petrarkista ízlésnek megfelelően — a szerelmes nő lelkületébe illeszkedve írta. — Atanagi antológiájában több ilyen fikciós vers található. Pl. *Giacomo Cenci* barátjához, *Alessandro Martio*-hoz „in nome d'una bella giovane, detta Persia” három szonettet írt 65/a és 65/b lapokon, melyekre Martio szintén versekkel válaszolt.

2. Ajándéktárgyakat küldő költemény-típus:

Balassinak Kit egy násfa felett (: „viseld egészséggel ez kis ajándékot”); Eredj édes gyűröm; Kit egy bokrétárol szerzett; vagy a 35. sz. versének (, melynek egyik sora: „nemrégen szép gyűrőt szerelmesen küldött”) ötlet-forrásait kutatva sok párhuzamot találni Atanagi antológiájának hasonló típusú verseiben. A 219. lapon található S'a guel, c'hodi piacervi alto desio kezdetű versben *Girolamo Troiano* egy narancs-kosár kíséretében mondja el bókját kedvesének. *Benedetto Guidi* — aki különben is legközelebb áll Balassi csupa tűz lelkületéhez — a *Quando nela man candida* és a *Perche, s'al mio languire* kezdetű, 147. és 149. lapon található szonettjei szintén ajándékok küldéséről szólnak. Guidi gyűrű-versében még az a variáció is szerepel, hogy az ezüst karikába olyan számokat rejtett el, melyeknek rejtjelét hölgye is tudta.

3. Fülemléle-témájú versek:

Az fülemlélenek szóló; Kiben az kesergő Coeliáruul ír-féle Balassi versek, vagy a darvakat szerepeltető Grues alloquitur ötlet-forrásait kutatva a már feltételezett Homérosz, Vergilius, Tasso, Castiglione, Angerianus vagy Bembo reminiscenciák mellett érdemes rámutatni Atanagi verseskötetének hasonló témájú verseire. A *Contarini* Ben nati agulli kezdetű szonettjére gondolok, de még inkább *B. Cappello* Di quanto gia col tuo soave canto . . . versére, melyben a világ legszebb hölgyének énekel a kis madár. De van egy szomorú-fülemléle-vers is az antológiában, *Mons. Girolamo Fenaruolo*-nak O rosignuol dolente költeménye, melyben a madárka kis fiókáinak elvesztése miatt sir. Ehhez Atanagi a következő sorokat fűzi: „Sopra i lamenti 'dun rosignuolo, al quale d'ordine d'una donna, erano stati tolti gli uccelletti del nido.” Önkéntelenül is eszünkbe jut Balassinak „az öcse halálakor oly keservesképpen s oly szépen síró Coelia” kis madara, „mely keserven kiált fülemléle fiát hogyha elszedi pásztor”. Bár Fenaruolo költeményének alapötlete sokkal bonyolultabb, mint a különben is csak kilenc sorból álló Balassi versé.

4. A szerelemben rejlő ellentétes energiákról szóló versek:

Jég és forróság; keserűség és édesség; félelem és botorság; kedvesség és vadállati kegyetlenség. . . Ezek a leggyakrabban előforduló sablon-ötletek. A kegyetlen kedves megalázza, megkínozza ezeket a szerencsétlen, de mégis boldog, szenvedő férfiakat. Különösen a tűz szerepel gyakran Balassi verseiben. Titkos szerelméről szerette versében olyan tűz kínozza, melyet sajnos csak ő érez, de hölgye szíve hideg. A Régi szerelmem nagy jűze kezdetű „kulcs-versében” sem látja „semmi módját, mint oltsa szerelme lángját”. A már említett *B. Guidi* A questi interni miei vivaci ardori; La dolce vista, il bell'aere sereno; Perche, s'al mio languire; Questo furto regal, quest'alta preda kezdetű verseiben másról sincs szó, mint arról az olthatatlan tűzről, mellyel fel tudná gyújtani az egész világot! Szíve lángol, hiszen az „alma bella donzella” itt táncol előtte és százszor is megmutatta gyönyörű karját. — A másik költő, *Manetta* azt írja hölgyéről, hogy olyan „amfora”, melyben hol tűz ég, hol jég dermedti meg az embert: gentil vaso ardente, honesto et santo! — A tűzzel kapcsolatban említem meg a *szalamandra-témát*, mely szintén közös ötlet a petrarkistáknál, Balassinál éppúgy, mint Atanagi társainál. Bizonyára Bembotól tanulták el ezt az ötletet, aki az Asolani-ban külön tárgyal a szerelmi tűzről és a benne égő szalamandráról. — A kegyetlen kedves mint *párduc*, jelenik meg Balassinak Egy Siciliana nótájára szerzett versében („mint párduc prédának, kínomnak is kegyetlen örvendez”). Ugyanígy beszél *Contarini* is az A che ferirmi, ahi dispietato arciero kezdetű szonettben. *Cesare Pavesi* Cinthia-ja pedig olyan, mint a hircanai tigris.

5. A kedves az Örök Idea tükrözése, valósággal angyal:

Az Atanagi-antológia és Balassi ilyen irányú gondolatai között is számos párhuzamot lehet találni. Mikor Júliát meglátja, először angyalnak lenni alítja. . . Mennyei dicsőséges nagy szépség, akiben angyal szállott a földre. . . Anyyira „illik minden módja”, hogy Júlia valósággal a „Szépség formája”. . . Isten mennyei orcát, angyali ábrázatot adott Júliának. A *Gianetta Padovana* harmadik versszakában párhuzamot von az égi és a földi boldogság között. Ihletét is tőle kapja: Színed dicsősége most ez új versekre elmémet serkentette. — Atanagi antológiájában számos ilyen értelmű szonettet találhatunk. Itt csak egyet említek: *Filaretonek Sacre luce del mondo, eterna Aurora* kezdetű versét, melyben az égig magasztalt nőről ezeket írja: Benned lehet szemlélni, milyennek teremtette Isten a világot. „Per te si scopre l'alta meraviglia de le forme create. „Még a Nap is az ő aranyhajától kapja ragyogó fényét.

6. „*Kit egy citerás lengyel leányról szerzett*” versével, vagyis késői termékeinek egyikével kapcsolatban is felmerül a gondolat, az alapötletet, a verselni való témát nem Atanagi kötetéből merítette-e? A táncolni annyira szerető és a táncosnőket extázissal szemlélő Balassi örömmel olvashatta az antológia ilyen témájú verseit, pl. *D. Venieróét*. Az ő citerás nője úgy tudott muzsikálni, szép keze úgy tudta a húrokat pengetni, hogy még Orfeusszal, Apollóval, sőt az Angyalokkal is vetekedett. *B. Guidi* is dicsér egy citerás lányt, Virginiát a *Chi non sa, come Amore* és a *Mentre Virginia il plettro* kezdetű szonettekben. *Erasmus di Valvasone*, a *Gli occhi, ch'al Sol*. . . hangulatban, színben igen közel áll Balassinak krakkói verseihez.

*

Bármennyi párhuzamot, megfelelő egyezést, közös ötletet sorolnánk is fel Atanagi és Balassi között, nem változtatná meg azt a kedvező képet, amit a magyar irodalomtörténet a XVI. század legnagyobb magyar poétájáról alkotott. Sőt, épp az ellenkezőjéről győződhetünk meg. Arról, amit az erdélyi udvarba került olasz antológia költőinek legfőbbjénél hiába is keresnénk: az élmény-gazdagságot. Balassit nem lehet Atanagi verskötetének keretei közé szorítani, mert nála a petrarkizmus csak eszköz, módszer. Nála a szenvedés mögött igazi férfi fájdalom van; undorodik az érzelgős szerelemtől: angyalról beszél, de húsból-vérből való asszonyra gondol; az ő táncra olyan ritmú, hogy az egész császári udvar felfigyel rá; Istenébe tiz körmével kapaszkodik; a török ellen nem tollával harcol csupán, mint Bembo, hanem kardjával; sebtét nem párbajozás közben kapja egy udvaroncától, hanem igazi csatában, életét hazájáért feláldozó közelharcban, melynek végén a hadi kórház ágyán a chirurgus operációját várva utoljára kiált Istenéhez. Sebe elmérgedt, szaga kibírhatatlan volt. Bűneinek „szaga” jutott eszébe.

Költészetének az Atanagi-antológiával való összevetése újból igazolja azt a véleményt, hogy Balassi nemcsak a magyarországi, de az egyetemes petrarkista költészetnek is egyik leg-gazdagabb élményű költője.

Jenei Ferenc

A BALASSI-HAGYATÉK TÖRTÉNETÉHEZ

A Balassi-kéziratok és kiadások sorsa állandóan foglalkoztatta a magyar irodalomtörténetírást. A Balassi és Rimay kritikai kiadások adta szintézis a problémákat összefoglalta, s egyben megnyitotta az utat az újabb kutatások felé. Elég itt Klaniczay Tibor nagy tanulmányára utalnunk,¹ amely a Balassi-kiadások geneziséét vette új vizsgálat alá és rendezte, tovább vitte a kutatások eddigi eredményeit. A kiadások története összeforrott Rimay nevével, akit maga Balassi tett meg utolsó akaratával a Balassi hagyomány első és legilletékesebb őrzőjévé. Rimay feladatát teljesítette. Egyrészt *Epicedium*ában az embernek és a hősnék emelt emléket, másrészt fáradhatatlanul dolgozott Balassi költeményei kiadásának megvalósulásán.

I.

Ismeretes, hogy Balassi „halala orajanis etot — Rimayt — uallotta Balassj Helieben valonak lennj: Keruen arra, hogy azeo halalat, verseiuel ekiesicze megh”.² S Rimay mestere

¹ KLANICZAY TIBOR: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA. I. OK. XI. k. 1—4. sz. 265—338.

² Balassa-Kódex. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléseszi VARJAS BÉLA. Bp. 1944. 140.

kívánságát maradéktalanul teljesítette. 1595–1596-ban megírta Balassi Bálint „Esztergam ala valo Keszvleti”-t.³ A költemény még a század utolsó éveiben nyomtatásban is megjelent. Ez a kiadás, mint ismeretes, csupán csak Rimay János költemény füzérét tartalmazza és hiányzik minden feltételezett melléklete. Így hiányzik a Nádasdy Tamáshoz írott ajánlás és a Darholcz Kristófhoz intézett Előszó. Az Előszónak egy Madách Gáspár által másolt töredéke ismeretes volt eddig is az OSzK MR kódexéből, amelyben van Madáchnak egy csonka másolata az epicedium verseiről is.⁴

A Petőfi Irodalmi Múzeum Dokumentációs-csoportja, 1964 tavaszán kérrsel fordult a vidéki múzeumokhoz, amelyben a tulajdonukban levő irodalomtörténeti vonatkozású anyagokról (kéziratok, bútorok, használati tárgyak) tájékoztatást kért.⁵ A beérkezett válaszok között, az Esztergomi Balassi Bálint Múzeum közölte, hogy Rimay János kézirata van. Nagy Zoltán múzeumigazgató szíveségéből a Petőfi Irodalmi Múzeum a kéziratot megvizsgálásra megkapta.

A vizsgálat eredménye a következő:

A 24,4×8 cm. nagyságú kézirat 14 lapból áll, kézzel vonalazott keretben. Vízjeles finom papíra azonos az OSzK „Rimay János hátrahagyott munkái I-ső kötet”-ben levő Epicedium töredék papírjával.⁶ A kézirat a következő szövegeket tartalmazza: 1. Rimay Darholczhoz címzett előszavának nagyobb részét, a nevezetes írásnak eddig hiányzó befejező részével együtt; 2. Káthy Mihálynak, a Balassi testvérek halálára írt eddig ismeretlen latin elégiáját; 3. Rimay epicediuma első költeményének latin és magyar argumentumát; 4. az első költemény nyolc szakaszát. E kézirat leírója szintén Madách Gáspár. Egybevetve e most felfedezett kéziratot az epicedium MR kódexbeli csonka másolatával, megállapítottuk, hogy ugyanannak a másolatnak két töredékével van dolgunk: az utóbbiban ugyanis a szöveg éppen ott folytatódik, ahol az előbbiben megszakadt. A Radvánszkyak sajkókazai levéltárából az OSzK-ba került töredéket Radvánszky Béla ugyan bekötötte és ekkor körülvágta, míg az Esztergomban levő töredék körülvágatlan, de a két töredék egymáshoz tartozását az azonos helyen levő és egymáshoz illő szű rágásnyomok igazolják.

Természetes a kérdés, mi volt a két kézirat útja, míg mai őrzési helyére került? A Balassi Bálint Múzeum töredékének első oldalán a következő feljegyzés olvasható: „Révay Vilmos leveléb Ipolyinak ajándékozva”. A Rimay államiratait és levelezését összegyűjtő Ipolyi Arnoldnak az esztergomi Primási Levéltárban levő levelezésében megkerestük Révay Vilmosnak azokat a leveleit, melyeket a Rimay-töredék ügyében írt. Révay Vilmos családjának nemesi, trebosztói ágából származott és a múlt század második felében ő rendelkező családjának levéltárával. A hetvenes évek első felében rendezte is azt. Ipolyi, Rimay János levelezését és a reá vonatkozó iratokat gyűjtve, tőle is kért Rimay iratokat és kapott is.

1875. december 11-én írja Ipolyinak: „A Trebosztói kis levéltárnak rendezését feladottnak tévén, már is a következők leltározás elő munkálataival az okmányokat a nemzedékek és tárgyak szerint osztályoztam és találtam, hogy kevés kivétellel csakis és a XVI. századtól, ti. a családnak elágazásától fogva nagyobb részt birtokviszonyokat és csak kisebb részben korrajzi és érdekesebb történelmi adatokat tárgyaló okmányokat tartalmaz, a régiebbek a Révay család Bárói ága által őrizve lévén.

E szerint a levéltárunk 3000-nél több darabja kezemen keresztül menvén, biztonsággal mondhatom, hogy a mellékelt iraton kívül, a már közletteknél több Rimay-féle irat levéltárunkban nem található. Ezen irat talán Balassihoz intézett classicus és sententiosus levele, amelynél csak az sajnálható, hogy elő lapja hibázik.

Az írás hasonlít Rimaynak keze írásához kiváltképpen a szövegbe beillesztett kisebb betűkkel írt verseiben – de itt nem tartom magamat illetékes bírónak.”⁷

Ez az első említése, egyben leírása a kéziratnak. 1876. április 20-án pedig már Révay az irat ajándékozását is megírja. Közli, hogy levéltárát átkutatva újabb Rimay-iratot nem talált. „Mind e mellett bátor voltam Méltóságodnak a már közlött, ambár csonka irrattal kedveskedni, mint hogy ez az irodalmi töredék, mint egy könyvnek kiszakított lapja nálunk csak erraticus jelenet, és természetszerűleg nagyobb tömegben elhelyezendő.”⁸ Tehát Révay Vilmos ajándékozta a Balassinak írott levélnek vélt töredéket Ipolyinak. 1878. október 18-án Révay Ipolyinak írta, hogy a levéltárban található összes Rimay-féle okmányokat szám szerint 17 darabot megküldötte. Hogy hogyan kerültek levéltárunkba, annak magyarázatául geneológiát mellékelt.⁹ Ez azonban ma már nincs a levél mellett. Azonban nélküle is megtalálhatjuk ezt

³ Rimay János összes művei. Összeáll.: ECKHARDT SÁNDOR Bp. 1953. 11–32.

⁴ I. m. 33–38.

⁵ JENEI FERENC: Irodalmi emlékek vidéki múzeumainkban. Múzeumi Értesítő. 1965. 2. sz. 138–141

⁶ Rimay János hátrahagyott munkái: MR Kódex OSzK Quart. Hung. 3245. 1. 3–8.

⁷ Esztergomi Primási Levéltár. Ipolyi Arnold levelezése. R 159.

⁸ Uo. R 160.

⁹ Uo. R 158.

a genealógiai magyarázatot. Rimay János leánya Duló Gáborhoz ment feleségül. Egyik leányuk, Krisztina, Beniczky Farkasnak, Thököly Imre dunántúli biztosának lett a felesége. E házasságból származott leányuknak, Zsuzsannának férje az Révay Péter, akitől egyeneságon származott Révay Vilmos.

Tehát Révay Vilmos leányágon, Duló és Beniczky közvetítéssel, Rimay János leszármazottja volt. Ezzel magyarázhatjuk a Rimay írásoknak a Révayak levéltárba kerülését. Csupán a Balassi *Epicidium* odaszármazása rejtély. Mikor vált el a kézirat két töredéke és hol veszett el az eleje a Nádasdy Tamásnak írt ajánlással? Ma még nem tudjuk. Ennek tisztázásához további kutatásra van szükség.

A kézirat Ipolyi halála után, levelesládájában, levelezésével együtt a Primási Levéltárba került, ahonnan az 1940-es években az esztergomi Keresztény Múzeum régiségtárának kiállításán mutatták be. Így jutott a régiségtár anyagával a Balassi Bálint-Múzeum gyűjteményébe.¹⁰ S kilencven esztendő múlva, felfedezése után, csak most nyilvánosságra.

A két töredék – nevezzük őket ezután Trebosztói-, illetve Sajókazai – töredéknek – és a *MR Kódex*ben levő Darholcz-féle előszó töredéke azt bizonyítja, hogy Madách Gáspár két ízben is hozzákezdett az *Epicidium*nak Rimay János eredeti kéziratából való másolásához. Úgy tetszik a Trebosztói- és Sajókazai-töredékek szövege régebbi és pontosabb, Rimay kézirati példányáról készült másolat. Természetesen most fel kell vetnünk az *Epicidium* kiadásának kérdését is. Klanciczay Tibor véleményével egyetértésben^{10a} és most már a Trebosztói-töredék ismeretében is, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Rimay az *Epicidium* elé, amint a Darholcz-féle előszóból eddig is tudtuk,¹¹ Nádasdy Tamáshoz ajánlást írt, megírta Darholcz Kristófhoz az Előszót, és közölte Tolnai Balog Epigrammáját, sőt, ez a Trebosztói-töredék újdonsága, csatolta Káthay Mihály *Elegiáját* is. Tehát egy módszeresen felépített bevezetéssel látta el nagy költeményét. Mindez azonban a bártfai kiadás két ismeretes példányából hiányzik. Felmerül a kérdés, egy sajátos véletlen folytán mind a két példány egyazon helyen csonkult-e meg, vagy Rimay valamiféle okból elhagyta, nem közölte a bevezetést. (Gondolhatunk itt arra is, hogy nem Rimay adta a nyomdász kezébe a költeményt, talán valamelyik íródeákja, akinek nem volt másolatban meg a bevezetés bizalmasabb anyaga.) De ha a két nyomtatott példányt kézbe vesszük és a Trebosztói-töredékkel egybe vetjük, a „sajátos véletlen” mellett kell állást foglalnunk. A Trebosztói-kézirat 11-ik oldala Káthay Mihály *Elegiájával* zárul. A következő 12-ik oldalon közli az Eckhardt Sándor által latin címlapnak nevezett „argumentumot”, de a kéziratot lejegyző Madách Gáspár, aki nyilvánvalóan Rimay kézirátát másolta, ezt az „argumentumot” az *Epicidium*tól elkülönítette, különlegesen másolta le. A „magyar címlap” szövegét pedig, mint a költeményhez szorosan hozzátartozó „argumentumot” a költemény előtt csak a következő oldalon közölte. A kiadás két „címlapja” nem címlap, funkciójuk a költemény bevezetése és csupán a nyomdász tipográfiai megoldása adta kiemelt formájukat. A Trebosztói-töredékben világosan megmutatkozik, hogy a „latin címlap” mintegy előszava a költeménynek, míg a magyar az első rész bevezetője, argumentuma.

A kiadás „latin előszava” az iv első oldalán van. Az ivből nem hiányzik semmi. Már pedig a XVI. század végén szokatlan az ilyen impresszum nélkül megjelent könyv. Véleményünk szerint mindkét példányból hiányzik legalább egy iv. Ha a Trebosztói- és Sajókazai-töredékeket megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy nem ívekből formálták ezeket, hanem 3–3 kétrét hajtogatott papírlapot fűztek egybe. A Trebosztói-töredék 12 lapja egybe tartozik, a 13–14-ik lap a Sajókazai-töredék első két, eddig hiányzó lapja. Tehát hiányzik a Darholcz-féle előszó eleje és a bevezetés többi darabja. Ez legalább egy „iv”, 12 oldal volt. Ha most, megfontolva azt, hogy a „latin címlap” nem lehetett a nyomtatvány címlapja, a hiányzó első iven kell a címlapot és a bevezetés darbjait elhelyeznünk. Tehát véleményünk szerint a bártfai kiadásnak igen is volt címlapja és az első iv, esetleg egy második is tartalmazta a bevezetésnek mindazokat a darbjait, melyeket Klanciczay Tibor egybeállított.

A Trebosztói-töredékből az alábbiakban közöljük az *Epicidium* első verse magyar argumentumának és nyolc strófájának a szövegét. A Trebosztói-töredék latin szövegrészeit, a már eddig is ismert variánsokkal együtt Pirnát Antal közli kritikai feldolgozásban közleményünk után.

Az Nağos Giarmatty Balassa
Balintnak Estergam ala ualo ke
szwleti, keszwletiben walo Imaad
saga S — Mit peldazot legien az eő

¹⁰ PROKOP GYULA levéltáros szíves közlése.

^{10a} KLANCICZAY TIBOR: I. m. 284–288.

¹¹ Rimay János hátrahagyott munkái: (MR Kódex), OSzK Quart, Hung. 3245/Íl. 159–160.

Feiér Wörfölyés kamokabol tšy-
naltatot Zasloŷa, Kinn Harphaia-
wal Dáwid Király wagion terdén
telepedue őszwe fogot, s fel em
elt kezeiwel
irwa

Ad Notam:

Botsiasd meg Wr isten Iffiúsá: etc
[B] ochiasd szent lelkedet
Eégből Wr isten melleem
Ki wezerlién s. gonost,
Ne hadgion jeöny feleem,
Felelem ne legien,
Oltalmában wegien
S. Hozzon szent sziwet bellem.

Az te szent neuedért,
Tawostasd el wetkemet,
Oyan magam teőle
S. Giütlöliem mind mergemet,
Ne wess el előled,
S. El se vž melőled,
Hald kegiessen kértemet.

Latwán szép hazamnak,
Hogi kŷ kŷ őltalmara:
Fegiuert kessit, s. megien.
Meg szabadulására.
Sziwem röpös vidul
S. Tsak nem lábra indul
Oly wigh minden iawara:

Azte Szent Fiadért
Lás engemis oly iowal
Szolgálhassak neki
Ertekkal es hasonnal.
Lassam szabadságaat
S. Bar erie halalaat
Viga néltem azonnall.

Semmi ueer hullassom,
Draga ne legien érte
Mert nekem mind iowaat
S. Mind sowát elwegi meerte
Az az hol widítot
S. Hol meg szomoritot,
Keduemet bual érte

Szokaas de Annianak
Rongalwa edesgettnŷ
Fiat, hogi Tudhassa:
Erköłtsét ekesgettni
Hogi lehetneek szelégi
Engemis éért buss igi
S. Akart ugi kesergetni.

Ily swkseghe napiaán
Tőle messe nem wáloom
Ha egiebbel nemmis
Jo példammal szolgálom
Fogiatkozot éérték
S. Erteklettlén merték
Nem boczat szokra S. banom.

Olwadd mert érteke,
Nemzetemnek foga apad
Böchwlet szerenche,
Ra chiak giengen sem akad
A myhez kapnais
S. Közzy nagi wolnais
Előle maás elragad

Sok bu éry giōtri
Wegtelen reménszēget

Titkos

II.

A Darholcz-féle előszó teljes szövegének ismerete megkönnyíti annak értelmezését is. Rimay maga adja meg ehhez a kulcsot, „*Apologiának*” nevezve az *Előszót*.¹² Ugyan később írta Rimay Balassi költeményei kiadásához az *Előszót*, mégis hasznos, ha röviden is, párhuzamba állítani az *Apológiával*. Az *Előszó*, úgy véljük, nem értelmezzük helytelenül, Rimay „maga mentsége”, amiért kora közvéleményével nem törődve, merészen Balassi költeményeinek kiadására vállalkozott. Az *Előszó* legfontosabb tétele, a leglényegesebb pontja az a költői kép, melyben Balassit „a sást” „az többi madarak” elé helyezi és a vitézi rend nevelő atyja elméjének képét és szépségét írásaiban keresi.¹³ Az ebben rejlő értékítélettel meghatározza Balassi helyét kora költői között és egyben indokolja, miért vállalkozott a kiadásra. A „maga mentsége” szándék nyilvánul meg abban, hogy Balassi meghagyásával indokolja a maga kiadói vállalkozását. S hogy a sokak által támadott szerelmi költemények kiadását azzal védelmezi, hogy a szerelem argumentumai köré világirodalmi háttérrel vázol, antik és újkori költők felsorakoztatásával menti azokat.¹⁴

Ha Balassinak, a költőnek kiadását, halála után egy-két évtizeddel Rimaynak, a tudós költőnek még egész erudícióval védelmeznie kell, mennyivel inkább szüksége volt Rimaynak arra, hogy Balassiról, az emberről *Apológiát* írjon halála után egy-két esztendővel. Mert az esztergomi ostrom halottja a kor közvéleményének szemében vajon ki volt? Az egykori országzászlós fiát, a negyvenéves férfit mint „lelkes ifjút” emlegetik.¹⁵ Nem sorolják a „nagyságosok” között. A magnificus Balassi tíz év óta, a maga fogalmazta szóval „Aaz Község csudája”, „sohonnai”, akit a halálát említő Gabelman „Ungarus sed impius”-nak mondott.¹⁶

És Rimay ennek a korát botránkoztató, polgári és katonai bíróságok által üldözött, életútja kátyújában megrekedt embernek akart emléket állítani, mondván a Balassi testvérekről:

Két urfi halála
Gondold mely kárára
Esik s nyavalyájára
Országunknak
Kik éltek javára.¹⁷

Rimay megírta versét, a Balassi testvérek, a hősi halottak deploratióját, de a „maga mentségére”, igazolásul annak, hogy Balassi, az ember is megérdemelte a nagyszabású *Epicédiont*, Darholcz Kristófnak elmondotta Balassi *Apológiáját*. „Annak is nagyon örülök – hogy akár csak számos egyéb dologban úgy ezek életének dicséretében is megegyezett a véleményünk” – írja Darholcznak, a maga szándékát a Darholcz-féle elégiagyűjtemény megjelenésével igazolva. Az ellenvéleményt irigységnek tulajdonítva szenvedélyes szavakban tör ki: „Igenis szerettem őket életükben, szeretem és szeretni fogom haláluk után is védelmezőjévé leszek azok hírnevének.” És ezen a magas hőfokú szenvedélyes hangon védi a Balassi testvérek emlékét, akár a hazának tett szolgálataikról, akár más kiválóságaiukról is van szó, Balassi tanítványának vallván magát.

Fontos része az *Apológiának*, ahol Balassi költészetét értékeli és kora költőinek példát adó működésére mutat rá. Fel kell figyelni itt arra, hogy Istvánffy Miklós és társainak

¹² Rimay János ÖM 33.

¹³ Uo. 40.

¹⁴ Uo. 43.

¹⁵ ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint. Bp. [1941], 213.

¹⁶ Balassi Bálint összes művei. Összeáll.: ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1951. I. 336, 400. — Balassa Bálint minden munkái. Eletrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva. Kiadta: DÉZSI LAJOS, Bp. 1923. I. LXXIV.

¹⁷ Rimay János: ÖM 29.

működése nem csupán a „humánus tudományokkal foglalkozás”. Istvánffy és társai költők, humanista verselők, akiknek költői működése kevésbé ismert és még ismertetőre méltatásra vár.¹⁸ Őket állítja szembe a jókat gyalázók falkájával. Az ő támadásai kivédésére vállalkozott, mert a Balassi hírnevét támadókkal szemben annak csak a „bujaság” és „harag” bűnét ismeri el. Ezek mentségére — ezek az újonnan talált rész legszebb sorai — költői szépségű védelmet ír.

Az *Apologia* tehát Balassinak, az embernek védelme, aki méltó arra, hogy mint költőt is tiszteljék, de emberi tulajdonságainak nemes voltával bűneire is mentséget érdemel. Az *Apologiát* és *Előszót* Rimay e két művében megteremtette a Balassi-hagyomány alapjait. Az *Apologiában* szenvedélyesen szubjektív erővel védte az *Epicidium* felmagasztalására méltó embert, az *Előszóban* a tudós-költő tárgyilagosságával a kiadásra méltó nagy magyar költőt. — Kár, hogy az utóbbi igazolása, a Rimay tervezte kiadás nem valósulhatott meg.

III.

Détsy Mihály hívta fel figyelmemet a BEK G 104a számú kéziratára. A kötet Szilágyi Sándor tulajdonából került a könyvtárba. A 165 számozott lapból álló, ívalakú kézirat, melynek kötését újabban restaurálták, bordáján „REGISTRUM LITERARUM TH. DEBRECHENI” feliratot viseli. És ez a számozatlan 7. lapján levő bejegyzés „Acta Rákócziána. Registrum Literarum Th. Debreczeni”, megtévesztő, mert a kötet több, mint Debreczeni leveleinek regestruma. Az íródeák kezével készült kötet I. Rákóczi György fejedelem 1638 végén — 1639 elején végrehajtott levéltár rendezésének emléke. Benne Rákóczi fejedelemsége nyolc esztendejének iratanyagát rendezte, a gazdaságiakat, a birtokjogokat igazolókat és politikaiakat egyaránt. Az iratok általában az 1631 — 1638 között eltelt évekre vonatkoznak, de bőven akadnak régebbiek, sőt középkoriak is.

A regestrumot Rákóczi diktálta és gyakran kézírásával megjegyzéseket is fűzött hozzá. Az iratok rendezését írójuk szerint csoportosította, de voltak végyes tartalmú csomagok is. Külön-külön fasciculushoz osztotta Debreczeni Tamás, a magyarországi Rákóczi birtokok prefectusa, Ballingh János munkácsi kapitány és prefectus, Röthi Orbán kővári főkapitány és prefectus, Ibrányi Mihály váradi vicekapitány, Csernel György első udvari familiaris, Bogadi András udvari familiaris gazdasági természetű iratait, elszámolásait. Külön szerepel Rákóczi két nagy politikai ügyének iratanyaga. Iktári Bethlen István, a fejedelmi ellenfél és Brandenburgi Katalin (akit „Nemet fejedelem Asszon”-nak nevez) iratait külön fasciculushoz osztotta. Ezek után négy végyes tartalmú fasciculushoz különböző iratok vegyestartalmú iratokat, leveleket, hivatalosakat és missiliseket csoportosított évről évről. A fasciculustokat A—G betűkkel jelölte és a fasciculushoz belül az egyes csomagokat megint nagy betűkkel. Az egyes iratokról nem készített regesztákat, de az iratsomók tárgyát és számát megjelölte, gyakran megjegyzéseket fűzve azok tartalmi kivonatához. „In mense Aprilis irt leuelei Debreczeny Urnak No. 6. itt uagion az is menyi s mitsoda Teöredök rabok uadnak Patakon, Szemlin Varmegienek egj Missilis leuele az Isipi Nemességhez dezmalasa feleöl, az ki küldööt Gradualokban ualo fogiatkozásoknak regestuma”. (6. l.) „In mense September No 11. Octobf 5 Novembr 5, Decembf 3. Vrak, feö rendek, szolgák, s Vdvarbirák Debreczeni Urnak irt levelei: itt vagion az Krakкаи Olasz Aros ember leveleis, es az pappiros tsinalasrol mit irtak Szepésbeöl Debreczeni Urnak.” (22. l.) „1636 Intercipialt leveleinek mássa Bethlő Istvannak es Peternek, itt uagion annakis massa Szegeny Cardinal mitsoda levelet irt uolt Bethlen Istuannak Posenbol 23. die Febf.” (100. l.) „Bathori Istvan Masik levele 1583 die 9bf eztis az Erdely Tanachy Uraknak, kibe azt mutatja szep ratiokkal, minden uy törteretek Vyobb keöltseget hoznak az Orszagokra, az tisztesseses industriaval tanolt praecentusokat nem kell teorventelenek mondanj.” (109. l.) „Pataki Schola töruenyi, két praedicatio, edgyik szegeny Bakai Benedeke, másik Tiszabecsi Vrame, Szent Ágoston Doctornak az el ualasztasrol ualo értelme irasban”. (132. l.) Ez a néhány idézet, amelyek az irodalomtörténet is közelebből érdeklik, képet ad arról mi módon foglalta az iratsomók tartalmát Rákóczi egybe. És még el kell mondanunk, hogy gyakran rejtjelekkel írja összefoglalásait: Pl. „Anno 1637. Sub signo 5. In mense Febr No 2. Aprilj No 1. Junio No 1. Irt Klobusiczki, egj memorialeis uagö itt, ighen hasznal ha ideje leszen, 54 20 69 88 79 87 56 60 54 50 81 40 12 magunk leveleinek massa No 1 25 July.” (86. l.)

¹⁸ Istvánffy Miklós és Forgách Mihály költői működése ismeretes. Szokolay Náprági Demeternek a lengyel országgyűlésen mondott beszéde után irt latin verset, III. Zsigmond lengyel királyhoz. (SZABÓ KÁRÓLY: RMK III. 1. 857.) Káthay Mihály egyetlen ismert verse éppen a Trebosztói-töredékben került elő.

Két bejegyzést közelebről kell megvizsgálnunk. A 134-ik lapon olvashatjuk: „Balassi Balint enekei Rimai Janos keze irasa alatt,” a 136. lapon pedig „Leuel szin alatt wleok formaia-
ra elseoben deakul az utá Magiarul iratott uerseik, kiralyok, hercezek es egieb rend [ek fe] leol.” A második bejegyzéssel röviden végezhetünk. Képgyűjtemény lehetett, amelyekben ábrázolt személyek mennyezet (levélszín) alatt ülnek és a képek alatt versek vannak az ábrázolt személyekről. Számos ilyen gyűjtemény Európa-szerte ismeretes abban az időben.

Az első bejegyzés azonban rendkívül fontos adalék Balassi – Rimay kiadásainak történetéhez. Kétségtelenül bizonyítja, hogy Rákóczi György kezében volt egy olyan gyűjteménye Balassi Bálint költeményeinek, amelynek leírója Rimay János volt. Pirnát Antal, aki legutóbb emlékezett meg a Balassi – Rimay költemények kiadásáról, írja: „A sztegovai magányba visszavonult sztoikus költő élete végén már csupán vallásos és filozófiai költeményeit ítélte kiadásra méltóknak. Midőn barátai – s talán Rákóczi György – 1628 táján versei közzétételére unsozták őt, csak ezeket, valamint hasonló érületű vitézi énekeit vette figyelembe. Így született meg . . . a kőtet-kompozíciója, mely 1650 táján nyomtatásban is megjelent Szenczi Kertész Ábrahám váradi tipografus jóvoltából, aki megbízható kéziratok alapján, s a két költő műveit külön választva rendezte sajtó alá Balassi és Rimay istenes énekeinek új kiadását.”¹⁹ Felmerül az a kérdés, vajon a Pirnát Antal által említett „Balassi költeményeinek megbízható kézírata” nem azonos-e Rimaynak Rákóczi birtokában levő kéziratával. Erre azonnal határozott nimmal válaszolhatunk. Szenczi Kertész Ábrahám Balassi verseinek kiadásánál „a bécsi és bártfai kiadástól függetlenül, egészen más és sok tekintetben a költő szövegéhez közelebb álló kézirat alapján dolgozott.”²⁰ Ez a kézirat nem lehetett azonos a Rimay által Rákóczi György számára másolt és megküldött kézirattal.

Rimay, aki mint az utóbb közlendő levél is bizonyítja, régebben kapcsolatban volt Rákóczival, Prágai András könyvével kapcsolatban 1629. május 25-én írott levelében írja: „Ngod parancsolatja szerint munkáim gyümölcseinek valami részei kiszolgáltatását continualhassam alkalmatosságot választok hozzája, úgy hogy Kis-Asszony napig kezihez is jutathassam Kmednek.” Majd a levél utóiratában Prágai könyve kiadásával kapcsolatban: „De tudom hogy Ngod elméje nem elégedhetnék csak ezen meg, kívánhatnám Ngod bővebb csorgássával való folyását is az én irásomnak látni és szemlélni.”²¹ Vagyis Rimay a maga költeményeit szándékozott kiadásra megküldeni Rákóczinak. A Regestrum szerint pedig megküldötte Balassi Bálint énekeit is, „Rimay János keze irása alatt”. Ez a Balassi-kézirat pedig nem lehet más, mint a Rimay által tervezett Balassi kiadás kézírata vagy annak egy Rimay által készített másolata.

A Rákóczi költségén tervezett Balassi – Rimay kiadás nem valósult meg. Vagy legalább megvalósulásáról nincsen tudomásunk. A Balassi-kézirat 1639 elején még Rákóczi birtokában volt. De nincsen Rimaynak kézírata, melynek pedig a megküldését a költő 1629 kisasszony napjáig (szeptember 8) ígérte. Rákóczi rendszerető, kéziratait megőrző ember, „Regestrum” köteté is ezt bizonyítja. Talán Rimay verseinek kéziratát kevésbé becsülte, mint Balassiéét? Nem valószínű. Ezért fel kell tennünk a kérdést, egyáltalán a Rimay-versgyűjtemény kézírata eljutott-e Rákóczihoz? 1629-ben Rimay állandó kapcsolatban van levélben, személyes megbízottakkal útján Rákóczival, sőt szó esik arról is, hogy szolgálatába áll. De ezek a tervek elmaradnak, Rimay életének két utolsó évét Sztegován töltötte.²²

Az 1629-ik év első fele az az időpont, amikor Rimay költeményei és a Balassi-versek kiadásának gondolatával ismét foglalkozik. A Ráday – Madách – Ferenczyfi akció is ekkor történik és ő maga is ekkor keres utat Rákóczihoz. 1629 után ennek nyomát többé nem találjuk. Arra kell gondolnunk, a maga verseinek kéziratát valaminő okból már nem juttatta el Rákóczihoz. Gondolhatunk arra is, hogy Rimay, mikor elküldötte Balassi kiadásának kéziratát Rákóczinak, voltaképpen Balassi nevével akarta Rákóczit a tervezett Balassi – Rimay kiadásnak megnyerni. De a kiadást nem tudta tető alá hozni. Hogy ennek oka Rimay betegeskedése vagy Rákóczi trónfoglalását követő, a fejedelem számára mozgalmasabb, több, „fontosabb” munkát adó elfoglaltság volt-e az ok, nem tudjuk. Mindenesetre, ha a Solvirogram kézirati forrását keressük, gondolhatunk a Klósz-nyomdával kapcsolatban levő Rákóczi tulajdonában volt Balassi-kéziratra is. Mindezek azonban a Balassi-filológia eddigi eredményei és a Rákóczi-féle adalék egymáshoz kapcsolódásából következtetett eredmények, melyeket a további kutatásnak, vagy még inkább, a kutató munkát segítő véletlennek kell ismét igazolnia.

Végül annak igazolására, hogy Rimayt milyen régi és szoros kapcsolatok fűzték a későbbi fejedelemhez, közöljük Rákóczinak egy 1619-ben Rimayhoz írt – eddig ismeretlen – levelét:²³

¹⁹ A magyar irodalom története 1660-tól 1772-ig. Bp. 1964. 25.

²⁰ Balassi Bálint összes művei I. Összeáll.: ECKHARDT SÁNDOR, Bp. 1951. 11.

²¹ Rimay ÖM 440.

²² FERENCZI ZOLTÁN: Rimay János (1573–1631) Bp. 1911. 176–179.

²³ OL Bathyány hgi cs. lt. Thurzó családdal kapcsolatos iratok. Rakt. sz. 62. fasc. 3.

Szolgalok Kdnekh mint Uramnak barátomnak Isten sok jokkal algia meg Kgmedeth
Ez levelem meg ado barátomk mi dolgaiert kellet fel menni oda Kdmetek fele Kmed
magatul megerthetti. Enis kerem Kdmedet tudosica hog ha bizvast beszélhete minden dolgairul
Turzo Imre Vrrammal Eltesse Isten Kdmedet jo egessegen. Datum patak 25 die August;
Anno 1619

Kdmed szolgáló barátia
Rakocj Georgj

Kdmed az vranak mongia
szolgálatomatt

E levél címzése: Generoso domino Johanni Rimai domino Amico observandissimo

Pirnát Antal

RIMAY EPICIDIUMÁNAK LATIN KÍSÉRŐ SZÖVEGEI

Jenei Ferenc szerencsés felfedezése jelentős mértékben gazdagítja Rimay Balassi-epicediumára vonatkozó ismereteinket. Az újonnan előkerült kézirat alapján válik először ismeretessé a Darholcz Kristófhoz intézett ajánlólevél *teljes* szövege, most szerzünk először tudomást arról, hogy a Rimay által tervezett kiadványban helyet foglalt Káthay Mihály eddig ismeretlen latin elégiája is. A Darholczhoz intézett ajánlólevél korábban is ismeretes töredéke alapján is nyilvánvaló volt, hogy az a Balassi-testvérek emlékére írt versciklus kísérő iratai közé tartozott, azonban helyét az eredeti kompozícióban teljes biztonsággal csak most tudjuk megállapítani. Sajnos, az újonnan előkerült kézirat is csonka: a Darholczhoz írott ajánlólevél elejének hiányát még kiegészíti a korábban is ismert másolat, most sem ismerjük azonban a Nádasdy Tamáshoz címzett magyar előszó szövegét, és csupán találgatásokra szorítkozhatunk azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a kiadványtervezet elején további magyar vagy latin ajánló-versek szerepeltek-e.

Madách Gáspár most előkerült másolata alapján azt kell feltételeznünk, hogy a nyomtatott kiadások élén található *Generosi ac Magnifici Domini Valentini Balassa de Gyarmath ad Castra Strigoniensia iter et prociuctus* cím nem a szerzőtől származik, hanem csupán a magyar argumentum első mondatának fordítása, amelyet talán a tipográfus helyezett címként a versciklus elé. Jenei felfogásától eltérően ezért a kiadás fennmaradt példányait nem tekintjük csonkáknak; véleményünk szerint — ismeretlen okból — az ajánló levelek és versek nem is kerültek kinyomtatásra. Az egész kompozíció eredeti címét ennélfogva szintén elvesztettnek kell tekintenünk.

Jenei felfedezése alapján bizonyosra vehető, hogy Madách Gáspárnak rendelkezésére állt Rimay véglegesnek tekintett, előszavakkal és ajánló-versekkel is ellátott, teljes kézírata, s hogy e kézirat szövege a nyomtatványéval nem pontosan egyezett. (A már említett cím közbeiktatásán kívül a kézirat és a nyomtatványból ismert szöveg másutt is mutat kisebb eltéréseket.) Az *Epicedium*, illetve a hozzátartozó kísérő iratok esetében a Madách Gáspártól származó kéziratok — a felületes másolásból adódó hibáktól eltekintve — szándékos változtatások nyomát sehol sem mutatják. E tanulságot a jövőben az *Epicedium* magyar verseinek esetleges újabb kiadásainál is figyelembe kell majd venni. Tehát pl. a második költeményben Pallas helyett mindenütt Marsnak kell szerepelnie, mivel Madách másolatának tanúsága szerint valószínűleg így volt már Rimay végleges fogalmazványában is.

Rimay művei között a Darholczhoz intézett ajánlólevél egyike volt azoknak, amelyeknek értelmezése s ezzel összefüggésben helyes szövegük megállapítása az eddigi kiadóknak a legtöbb nehézséget okozta. E nehézségek egy része az előttük ismeretes egyetlen kézirat töredékes voltából és másolási hibáiból, más részük pedig a mű rendkívül bonyolult latin stílusából fakadt. Az újonnan felfedezett másolat nemcsak a korábban is ismert kézirat csonka voltából eredő hiányokat pótolja, hanem azt is lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk az eddig is ismeretes részletek helyes szövegét.

A latin szöveg sajtó alá rendezésekor felhasznált források:

A) A Darholcz Kristófhoz intézett ajánlólevél eddig is ismert töredékes másolata (OSZK Madách—Rimay-kódex I. 159—174. l.). E kézirat az *ab eo corrigi etiam pateretur, si sinistra...* szavakkal végződik (kiadásunkban 201. l. 29. sor).

B) A Jenei Ferenc által felfedezett esztergomi kézirat (Treboszlói töredék). Kezdődik a Darholczhoz intézett ajánlólevél 7. mondatának e szavaival: *...puum sibi ornamentum vindicaret* (kiadásunkban 199. l. 19. sor).